

20. Томенчук Б. Археологія некрополів Галича і Галицької землі. Одержавлення. Християнізація / Б. П. Томенчук. – Івано-Франківськ : Гостинець, 2006. – 327 с.
21. Томенчук Б. Давній Галич в історії церкви (XII – поч. XVII ст.) / Б. П. Томенчук // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 2000. – Вип. 3. – С. 3–12.
22. Томенчук Б. Три періоди розвитку історичної топографії Давнього Галича / Б. П. Томенчук // Галичина. – 1997. – № 1. – С. 19–28.
23. Фіголь М. Мистецтво Стародавнього Галича / М. П. Фіголь. – К. : Мистецтво, 1997. – 224 с.
24. Чачковський Л. Княжий Галич / Л. Чачковський, Я. Хмільевський. – Станіславів : “Союзна друкарня” Станіславів, 1938. – 79 с.
25. Abraham W. Powstanie organizacji kościoła łacińskiego na Rusi / W. Abraham. – Lwów, 1904. – Т. 1. – 418 s.
26. Czołowski A. O położeniu Starego Halicza / A. Czołowski // Pamiętnik drugiego zjazdu historyków polskich we Lwowie. – Lwów, 1890. – S. 1–23.
27. Karczewski D. Klasztor Franciszkanów w Haliczu do początku XVII wieku / D. Karczewski. – Rękopis. – 6 s.
28. Luszczykiewicz W. Kościół we sw. Stanisławie pod Haliczem z resztami romanskiej cerkwi Pantalemona / W. Luszczykiewicz. – Kraków, 1880. – 20 s.
29. Pełenski J. Halicz w dziejach sztuki średniowiecznej na podstawie badań archeologicznych i źródeł archiwalnych / J. Pełenski. – Kraków, 1914. – 207 s.
30. Szaraniewicz I. O rezultatach poszukiwań archeologicznych w okolicy Halicza w r. 1884 i 1885 / I. Szaraniewicz // Przegląd Archeologiczny. – Lwów, 1890. – 89 s.
31. Zachariewicz J. Wycieczka do Zalukwi, Halicza i na Krylos / J. Zachariewicz // Dzwignia. – Lwów, 1882. – 12. – S. 175–195.

Данное исследование касается средневековой истории храма св. Пантелеймона как единственной сохранившейся сакральной памяти XIII в. в Галиче. В статье рассматриваются проблемы, связанные с хронологией построения храма, его церковно-каноническим статусом в структуре Галицкого (православного) епископства (с 1303 г. митрополии) и Галицкого (католического) архиепископства. Отдельно проанализирована роль Пантелеймоновского комплекса в формировании исторической топографии средневекового Галича и намечены ряд гипотез, связанных с определением основателя храма.

Ключевые слова: Галич, храм св. Пантелеймона, костел св. Станислава, монастир, францисканцы, Роман Мстиславич, Галицкое архиепископство.

This research concerns the history of medieval Panteleimon's Church, as the only remaining sacred monuments of the XIII century in Galich. The article deals with the problems of the chronology of the building a temple, its church-canonical status in the structure of Galician (Orthodox) bishop (of the metropolis in 1303) and Galician (Catholic) Archdiocese. Separately analyzed the role of Panteleimon's complex in the formation of the historical topography of medieval Galich and outlined a number of hypotheses related to the definition of the founder of the temple.

Key words: Galich, Temple of St. Panteleimon, Church of St. Stanislaw, monastery, Franciscans, Roman Mstyslavich, Galician's Archdiocese.

УДК 94 (477)
ББК 63.3 (4 УКР) 46

Мар'яна Засипко

УКРАЇНСЬКА КОЗАЦЬКА ЕЛІТА ПЕРІОДУ ГЕТЬМАНУВАННЯ Д. АПОСТОЛА

У статті подається характеристика становлення і розвитку української козацької верхівки. Процес формування еліти розпочався після завершення Національно-визвольної війни під проводом Б.Хмельницького, однак у період гетьманування Д.Апостола козацька старшина почала поступово перетворюватися в російське дворянство. Гетьман Д.Апостол зумів на деякий час призупинити цей процес.

Ключові слова: Гетьманщина, еліта, козаки, привілеї, побут, соціальна диференціація.

Українська революція середини XVII ст. під проводом Б.Хмельницького поклала початок не лише державному будівництву, але й формуванню власного прошарку елітарного суспільства, яке стало правлячою верхівкою Гетьманщини. Поступово з'являються прізвища й родини, з якими пов'язана чимала кількість важливих подій цього періоду. Разом з тим козацька верхівка не лише відігравала визначну роль у державному будівництві, а й постійно впливала на рішення керманича Гетьманщини.

Соціальна диференціація козацької старшини викликала цікавість у науковців. Ґрунтовні дослідження із цієї проблеми були зроблені українськими істориками кінця XIX ст. О.Лазаревським, Л.Окиншевич, М.Судієнко та ін. Вони вивчали соціальний склад, родинні зв'язки, авторитет у суспільстві тої чи іншої родини. Подальшого розвитку ця проблема набула в працях учених XX ст. Варто звернути увагу на дослідження В.Панасенко, яка характеризує соціальну еліту Гетьманщини, наводить прізвища найбільш впливових родин, дає чітку соціальну диференціацію. Не менший вклад у дослідження зазначеної проблеми зроблено українським науковцем А.Швидьком, який розглядає проблему соціальної диференціації еліти Гетьманщини в контексті загальнодержавних змін соціального розшарування тогочасного українського суспільства.

З приходом до влади новий гетьман Данило Апостол узявся за врегулювання і відновлення економічної ситуації в Гетьманщині. Правління Малоросійської колегії (1722–1727) дуже сильно підірвало економічне й соціальне становище українських земель. Високі податки, надмірне визискування населення призводило до його повного зубожіння. Важким тягарем на плечі українського народу лягло й постійне утримання російського війська, яке було розквартироване по містах і селах Гетьманщини.

У першій половині XVIII ст. соціальний склад населення дуже різнився. Поглиблювалися соціальна диференціація й майнова нерівність селян і міщан. Така ж ситуація простежується й серед заможного населення краю.

Верхній щабель соціальної драбини займав гетьман, на той час Данило Апостол, який уособлював владу на цій території. Разом з тим в економічному плані він був однією з найбагатших осіб держави. За даними “Генерального слідства про маєтності”, у власності гетьмана налічувалося 9 103 селянські двори. Однак це було значно менше, ніж в інших гетьманів. Так, І.Мазепі належало 19 654 селянські двори, І.Скоропадському – 1 988, К.Розумовському в перші роки його гетьманування – 9 628 селянських дворів [13, с.350]. Такі цифри свідчать про те, що гетьман не надто турбувався власним збагаченням і купівлею земель, на відміну від його попередників чи наступників.

Згідно з переписною книгою Миргородського полку від 1723 р., у власності Д.Апостола перебували такі села: Єрки, Сорочинці, Бакумівка, Поповка, Фейдровка, Вергуни, Перевуз, Савинці, містечко Хомутець, 2 двори в м. Сорочинці, 3 дворці, 11 шинків, хутір. У його маєтностях було 6 шкіл при церквах і 2 шпиталі [16, с.11].

Володіння гетьмана Д.Апостола різні за кількістю і складом населення. Так, у с. Єрки показано козаків 16 та 2 вдови (разом із синами й братами 28 осіб), посполитих 7 осіб. Наприклад, у Сорочинцях відмічено такі цифри: 59 козаків (разом із синами й братами 113 чоловік), 12 козаків перейшли в стан посполитих [16, с.12].

Таким чином, ці свідчення дають нам змогу говорити про гетьмана Д.Апостола як людину досить заможну в економічному плані, але не настільки, як його попередники. Разом з тим гетьман у державі втілював не лише політичну владу, але й був земле-власником. Кінець XVII – початок XVIII ст. ознаменувалися процесом колонізації східних регіонів Гетьманщини. Гетьмани, у свою чергу, активно сприяли цьому процесові.

Перебуваючи на посаді миргородського полковника, Данило Апостол, не відступаючи від решти старшини, активно скуповував землі. Він їх купляв у Сорочинцях, Хомутці тощо. У 1689 р. Д.Апостол отримав універсал на Хомутець, Бакумівку, Фидровку, а в 1690 р. на ці землі було отримано царську грамоту, яка закріплювала зазначені

володіння за родиною Д.Апостола. У 1710 р. він отримав грамоти на деякі маєтки Полтавщини й Чернігівщини [12, с.460].

З опису маєтностей гетьмана Д.Апостола, який було зроблено за наказом імператриці Анни Іоанівни князем О.Шаховським, бачимо, що населення цих володінь несло ті ж грошові й натуральні повинності, що й у маєтках старшини. Можна лише сказати, що особиста залежність у гетьманських володіннях була слабшою. Основу доходів давали чиншеві селяни, які несли грошові повинності, а також тяглі, які виконували змішані повинності (грошово-натуральні). Більш бідне населення обкладалося повинностями в меншому розмірі. Було немало таких, які не виконували жодних повинностей, наприклад підсусідки [14, с.124].

У 1729 р. мглинський сотник Олексій Єсимоновський повідомив гетьмана про заходи, пов'язані із скуповуванням земель за річкою Іпуттю. Придбані землі гетьман планував заселити слободами [6, с.357].

Соціальна диференціація населення Гетьманщини поступово зростала. Особливо відчутним це було серед нижчих верств населення. Як уже згадувалося, на вершині соціальної драбини стояв гетьман. Це була одна з найвпливовіших особистостей Гетьманщини. Дещо нижче була козацька знать, яка особливо активізувалась і розширилась на початку XVIII ст.

Одразу після гетьмана не менш важливу позицію займала козацька старшина, а саме – полковники. На період гетьманування Д.Апостола їх налічувалося 10 полків. Полковник обирався на полковій раді або призначався гетьманом. За правління Д.Апостола полкове управління знаходилося в Миргороді. Миргородський полк як адміністративно-територіальна й військова одиниця управлявся гетьманом [16, с.9–10].

Представниками військової адміністративної влади на території полку були полковники. Обов'язки й прерогативи полковника були досить широкі. До його основних зобов'язань входили мобілізація війська, розподіл й управління земельним фондом, збір податків. Кістяк адміністративної системи гетьманату складали полковники. Вони засідали в козацьких старшинських радах і вирішували всі найважливіші питання державного значення [2, с.252].

При керуванні довіреним йому полком полковник опирався на полкову старшину, яка повністю дублювала склад гетьманського уряду [3, с.112].

У період гетьманування Д.Апостола зберігся й надалі, установлений за Б.Хмельницького, адміністративний лад держави. До козацької верхівки також належали сотники, які управляли довіреними їм одиницями. У підпорядкуванні сотників перебували курінні отамани, які теж свого роду здійснювали керівну роль у державі. Курінні отамани виконували функції військового плану. Щодо майнового стану та впливу в державі, то вони не відігравали безпосередньої ролі у вирішенні питань державної ваги.

Таким чином, першим соціальним прошарком українського суспільства періоду гетьманування Д.Апостола була козацька верхівка. До її складу входили: гетьман, полковники, сотники, курінні отамани. Також до цього прошарку суспільства можна віднести й писаря, хорунжого, підскарбія, бунчукового товариша. Відповідно, ці люди складали основу елітарного українського суспільства періоду Гетьманщини, разом з тим вони впливали тим чи іншим чином на долю держави. Іншими словами, то були урядовці, у чийх руках зосереджувалася вся повнота влади. Ця верства становила незначний відсоток від усіх мешканців Гетьманщини.

Початок XVIII ст. став своєрідним перехідним етапом у процесі ліквідації соціальних здобутків Національної революції середини XVII ст. Цей процес супроводжувався значним поглибленням соціальної диференціації козаків і посполитих, зростанням майнової нерівності. Виділенням окремих прошарків суспільства в стан привілейованих.

Особливо цим користувалися козацька старшина й шляхтичі. Шляхта, як і козацька старшина, займала посади в гетьманській адміністрації, за що виконувала військову службу. У джерелах не простежується чіткої різниці між ними. Вони однаково іменуються “панами”, “дідичами”, “знатними військовими товаришами” тощо. Нечисленна шляхта виступає під загальною назвою “старшина” [3, с.132].

У матеріалах ревізії за 1723 р. у десяти лівобережних полках виділяють такі станові групи населення: старшина, духівництво, рядове козацтво, посполиті. Загальна кількість старшинських дворів досягала 1 054, що складало 0,5% всіх дворів [3, с.133].

Серед козацької верхівки виділялися значкові товариші. Ними переважно ставали сини полковників і сотників. Значковими товаришами керували, головним чином, полковники. За іменним царським указом від 8 серпня 1734 р. їх мало бути 420 чоловік. Найшанованіші й найбагатші козаки отримували також звання “знатного військового товариша”. Зазвичай ці звання отримувала відставна генеральна старшина [3, с.134].

Великим становим привілеєм старшини та шляхти було повне звільнення від державних повинностей і податків. Крім того, старшина мала право займатися різноманітними промислами й торгівлею, мисливством і рибальством. Увесь час жалуваними грамотами імператора, універсалами гетьмана за ними закріплювалося юридично спадкове право на все рухоме й нерухоме майно. Юридично закріплення цих прав відбувалося укладанням зводу законів “Прав, по которым судится малороссийский народ”. За цим зводом законів “шляхетське походження” могла отримати також козацька старшина всіх рангів. Ці права й привілеї поширювались і на дітей старшини. Таким чином, козацька старшина й шляхта ставали замкнутим станом. Посполиті люди не мали права входити до складу цього стану [2, с.27].

Одним з основних обов'язків козацької старшини була служба у війську. Однак і це зобов'язання вони виконували неохоче. Попри укази, розпорядження, штрафи й покарання бунчуківі й значкові товариші часто ухилялися від своїх прямих обов'язків, не з'являлися на службу чи пункти збору. Відповідно за невиконання наказів шляхта піддавалася суду. Судити старшину чи шляхтичів міг лише той суд, який відповідав їх «рангові й званню». Суд, який не відповідав соціальному стану людини, не мав права її судити. Винятком були лише справи двох видів: кримінальні й державного значення (наприклад, зрада імператорові Росії). У такому випадку справи передавалися до вищої інстанції. Винятком було також те, що полковник не міг судитися в полковому суді, а сотник – у сотенному, тому що вони самі тут представляли судову й адміністративну владу [11, с.35].

Таким чином, цей звід законів, над яким почали працювати ще за життя гетьмана Д.Апостола в 1728 р., затверджував певні привілеї шляхти й козацької старшини, юридично закріплював соціальний поділ населення. Проте він так і не був офіційно затвердженим російським урядом. Привілейована верхівка суспільства стала закритим становим прошарком. За своїм кількісним складом цей прошарок суспільства становив лише 0,5% від загальної кількості населення. Однак козацька старшина була не єдиним привілейованим прошарком суспільства в період гетьманування Д.Апостола.

Окрім козацької старшини, у привілейованому становищі перебувало й духовенство. Один із соціальних прошарків, який теж користувався значними пільгами й привілеями. На початок XVIII ст. духовенство не було замкнутим станом. Посади духівників часто займали діти заможних козаків. Гетьман Д.Апостол часто підтримував духівництво й церкви загалом. Яскравим прикладом цього виступають дії гетьмана, пов'язані з жертвами на храми. Особливо він опікувався церквою в с. Сорочинці. Цей храм було побудовано й утримувався він за рахунок власних коштів Д.Апостола. Згодом у ньому була створена усипальниця гетьмана та його родини [5, с.353].

Також яскравим фактом меценатської діяльності гетьмана відносно духовенства було будівництво храму в місті Новий Ропськ Новозибського повіту. Церква отримала

назву Миколаївської. Д.Апостол не лише профінансував будівництво храму, але й постійно його підтримував у матеріальному плані. Звичайно, служителі храму були звільнені від будь-яких повинностей і сплати податків. Їм надавалися земельні угіддя й право на утримання залежного населення [9, с.203–204].

На той час у Гетьманщині нараховувалося майже 60 монастирів, які теж були звільнені від державних повинностей і податків. Гетьман із “загального військового скарбу” нерідко відраховував частину коштів “на ладан”. Не дозволялося самовільно вписувати посполитих козаків до реєстру духовенства. Старшинській адміністрації та приватним особам заборонялося користуватися монастирськими угіддями. Люди, які торгували й займалися певним промислом на території монастиря, змушені були сплачувати податок на користь останнього, що, у результаті, приводило до його збагачення. На прохання монастиря таким людям надавалося право на гуральництво та винокуріння в межах монастирських володінь. Часто можновладці відписували свої землі разом з посполитими на користь монастиря чи храму [3, с.115].

Протягом усієї першої половини XVIII ст. українське духовенство намагалося вийти з-під влади світських судів, оскільки, за чинним на той час законодавством, духовні особи підпадали під юрисдикцію світського суду. Якщо ж виникали непорозуміння за монастирські землі, які були закріплені за монастирем відповідно до царської грамоти чи гетьманського універсалу, то така справа передавалася на розгляд Генеральної військової канцелярії або в Генеральний суд [2, с.28].

Таким чином, у період гетьманування Д.Апостола духовенство займало суттєву економічну нішу в тогочасному суспільстві. Поступово ця верства населення збагачувалася й набирала як економічної, так і політичної ваги. Гетьман Д.Апостол активно сприяв зростанню монастирських і церковних маєтків, збагаченню духівництва. Він неодноразово виступав меценатом у будівництві храмів як за власний, так і за державний кошт. Про значні привілеї цьому прошаркові суспільства говорить і той факт, що вони не оподатковувались і не відбували жодних повинностей. Однак цей стан не був закритим соціальним станом. Згодом духовенству все-таки вдалося вийти з-під юрисдикції світської влади.

Отже, українська правляча еліта формувалась у ході створення української гетьманської держави. У період правління гетьмана Д.Апостола значна кількість козацької старшини перетворилася в правлячу еліту з привілеями й майновим становищем. Виділяються родини та клани, які відіграли безпосередню роль у творенні української історії, до них належали Безбородьки, Скоропадські, Іскрицькі, Апостоли та ін. Соціальна еліта Гетьманщини поступово почала перетворюватися в російське дворянство, яке закріплювалося відповідними царськими грамотами й указами. Проте гетьман Д.Апостол зумів на деякий час загальмувати цей нищівний процес, який згодом узагалі зупинив процес розвитку української правлячої еліти.

1. Апанович О. Урядові службовці Гетьманщини : українська інтелігенція XVIII ст. / О. Апанович // УІЖ. – 1997. – № 2. – С. 9–27.
2. Барвінський Б. Матеріяли до історії суспільного та економічного побуту Лівобережної України у XVIII ст. / Б. Барвінський // Записки НТШ. Львів, 1909. – Т. XC. – Кн. 6. – С. 2–52.
3. Гуржій О. Гетьманська Україна : у 15 т. / О. Гуржій, Т. Чухліб. – К., 1999. – Т. 8. – 340 с.
4. Крупницький Б. Гетьман Данило Апостол і його доба / Б. Крупницький. – К. : Україна, 2004. – 286 с.
5. Ксендзенко А. Гетманская усыпальница / А. Ксендзенко // Киевская старина. – 1887. – № 2. – С. 353–359.
6. Лазаревский А. Акты по истории монастырского землевладения в Малороссии (1636–1730 гг.) / А. Лазаревский // Чтения в Обществе Нестора летописца. – К., 1895. – № 5.
7. Личный состав малороссийской козацкой старшины в 1725 г. // Киевская старина. – 1904. – Т. 7-8. – С. 135 – 142.
8. Мякотин В. Очерки социальной истории Украины в 17–18 вв. : в 4 т. / В. Мякотин. – Прага : Ватага и пламя, 1926. – Т. 1. – Вип. 2. – 266 с.

9. Николайчик Ф. Николаевская церковь в г. Новом Ропске Новозыбского уезда, построенная Даниилом Апостолом / Ф. Николайчик // Черниговские епархиальные известия, 1885. – № 5. – С. 201–211.
10. Окиншевич Л. Генеральна старшина на Лівобережній Україні XVII–XVIII вв. / Л. Окиншевич // Праці Комісії для вивчення західно-руського та українського права. – К., 1926. – Т. 2. – С. 312 с.
11. Панашенко В. Соціальна еліта Гетьманщини (друга половина XVII–XVIII ст.) / В. Панашенко. – К., 1995. – 212 с.
12. Радакова Е. Гетман Даниил Апостол в роли колонизатора / Е. Радакова // Киевская старина. – 1891. – № 6. – С. 458–468.
13. Реєнт О. “Останній справжній козак козацької України” Данило Павлович Апостол / О. Реєнт // Усі гетьмани України : легенди, міфи, біографії / О. Реєнт. – Х., 2007. – С. 36–54.
14. Судиенко М. Материалы для отечественной истории / М. Судиенко. – К., 1853. – Т. 1. – С. 124, 168, 317.
15. Швидько А. Социально-экономическое развитие Украины в 14–середине 18 вв. / А. Швидько. – Днепропетровск : ДГУ, 1988 – 84 с.
16. Швидько Г. Компут і ревізія Миргородського полку 1723 р. / Г. Швидько. – Дніпропетровськ : Нац. гірничий ун-т, 2004. – 335 с.

В статтє даєтся характеристика развития и становления украинской казацкой верхушки. Процесс формирования элиты начался после завершения Национально-освободительной войны под проводом Б.Хмельницкого, однако в период гетьманства Д.Апостола казацкая старшина стала постепенно превращаться в русское дворянство. Однако гетман сумел на некоторое время приостановить этот процесс.

Ключевые слова: Гетманщина, элита, казаки, привилегии, быт, социальная дифференциация.

Description of development and becoming of the Ukrainian cossack apex is given in the article. The process of forming of elite began after completion of National liberation war under B. Khmelnytsky, however in a period be D.Apostola a hetman a cossack petty officer began gradually to grow into the Russian nobility. However much a hetman managed on some time to halt this process.

Key words: Hetman, the elite, the Cossacks, privileges, customs, social differentiation.

УДК 94 (477.83/.86)
ББК 63.3 (4 Укр) 52

Бойчук Леся

ПУБЛІЦИСТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ КИРИЛА ТРИЛЬОВСЬКОГО

У статті висвітлено літературно-видавничу та журналістську діяльність Кирила Трильовського впродовж 1880-х рр. XIX ст. і до 1941 р., її роль і значення для культурно-просвітницького життя Галичини.

Ключові слова: публіцистична діяльність, видавництво, часопис, радикали, січовий рух.

У суспільно-політичному житті Галичини кінця XIX – початку XX ст. помітну роль відіграв Кирило Трильовський – засновник та ідеолог січового руху, провідний громадсько-політичний діяч, адвокат, публіцист. Сьогодні найменш дослідженою є його публіцистична спадщина. Ця проблема не була об’єктом наукових досліджень у радянську добу. Сучасна історіографія зосереджує увагу на діяльності К.Трильовського в організації січових товариств. Окремі аспекти публіцистичної діяльності К.Трильовського висвітлено в публікаціях П.Арсенича [46], Т.Андрусяка [45], В.Морозюка [52], М.Гуйванюка [51], В. Глаголюка [50], М.Васильчука [48; 49].

Мета нашої статті полягає у всебічному висвітленні публіцистичної діяльності К.Трильовського, з’ясуванні її ролі та значення для культурно-просвітницького життя Галичини кінця XIX – початку XX ст.

Початок публіцистичної діяльності К.Трильовського припадає на другу половину 1880-х рр. І.Франко писав у 1888 р., що К.Трильовський “відомий як популярний публіцист, який зокрема займається народними читальнями і дає їм практичні поради в газеті